

СУЧАСНА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В УКРАЇНІ І НАДІЙНІСТЬ СПЕЦІАЛІСТІВ

Підготовка спеціалістів сьогодні неможлива без урахування загальних рис сучасної дійсності. Передусім – це швидкі зміни предметного докiлля, в якому відбувається життєдіяльність та з яким взаємодіє людина. Досить відзначити, що за термін зміни одного покоління людей швидкість на транспорті збільшилася у 2-5 разів, швидкість технологічних процесів на автоматизованих виробництвах – у 8-14 разів, швидкість прийняття рішень – у 30-40 разів. Сьогодні помилка людини може призвести до загибелі сотень людей та завдати мільйонних збитків.

Порівняно з 50-ми роками строк служби обладнання, техніки, технологічних процесів і реалізації нових ідей скоротився в 1,5-2 рази. У деяких галузях народного господарства зміна техніки відбувається кожних 7-8 років. Педагогічна система навчання, система профорієнтації і профпридатності, на жаль, такої гнучкості не набула. Відставання методологічних і наукових основ професійної підготовки і підготовки до експлуатації та управління новою технікою в більш жорстких умовах життєдіяльності (дефіцит часу, швидкодійність виробничого циклу в умовах нетипових ситуацій) призводить до 70% аварій та нещасних випадків на виробництві та транспорті з причин ненадійних дій людини-спеціаліста.

Таким чином, сьогодні виникла життєва необхідність: з одного боку, формування професійної надійності, а з іншого, – нової педагогіки, зокрема підготовки майбутніх спеціалістів до

професійної діяльності у нетипових ситуаціях, тим більше, що нетиповість (нестандартність), як умова життєдіяльності, набуває сьогодні масового характеру.

Професійна школа, що склалась у державі за багато десятиріч, – одна з найважливіших ланок національної системи освіти України, спрямована на забезпечення умов підготовки фахівців сучасного рівня відповідно до світових стандартів змісту освіти, на формування професійних якостей особистості. Для системи вищої освіти України характерне просторове і часове поєднання здобуття освітніх та професійних кваліфікацій (професійна вища освіта). Підготовка фахівців здійснюється за ступеневою системою, на кожному ступені якої певні професійна та освітня кваліфікація здобуваються особою одночасно під час засвоєння відповідної освітньо-професійної програми певного освітньо-кваліфікаційного рівня та відповідного до нього освітнього рівня.

Оскільки професійна кваліфікація завжди конкретна, а професійна підготовка у ВНЗ має суттєві ресурсні обмеження, то професійна вища освіта в Україні спрямована на підготовку особи до виконання обов'язків та завдань (професійних робіт) певної первинної посади, яка не потребує від фахівця значного практичного досвіду професійної діяльності (професійного стажу). Освітня кваліфікація випускників ВНЗ дозволяє їм у подальшому здійснювати професійну кар'єру завдяки отриманню певного практичного досвіду або підвищення кваліфікації.

Починаючи із 70-х років минулого століття, загальний занепад суспільства торкнувся і вищої школи країни. З одного боку, намагання збільшити кількість спеціальних кафедр з вузькою галузевою спеціалізацією, з другого, – поява потреби у фахівцях, яких взагалі не готувала вища школа, призвели до того, що стали готувати фахівців так званого “широкого профілю”, тобто взагалі таких, які не мали конкретної кваліфікації. Передбачалося, що професійно-спрямована фундаментальна підготовка забезпечить спроможність випускника ВНЗ зорієнтуватися на конкретній первинній посаді і опанувати необхідну кваліфікацію. Але характерна для фундаментальної підготовки консервативність, зменшення її обсягів призвели до значного зменшення кваліфікаційних ознак вищої освіти та завдало шкоди здійсненню основних функцій системи вищої освіти: освіти, професійної підготовки та виховання. Розглядаючи ці функції, слід ураховувати, що головними цілеутворювальними суб’єктами для системи вищої освіти України є, перш за все, сфера праці та сфера суспільних відносин у державі. Система освіти має підпорядковане значення і виконує соціальне замовлення цих суб’єктів.

Хоча поняття “вища освіта” досить часто вживається в повсякденному житті, у законодавчих актах, науковій та педагогічній літературі, воно не має точного нормативного визначення. Як і, до речі, поняття “освіта”, загальним для багатьох сучасних визначень якого є уявлення про процеси та результати засвоєння людиною через навчання системи знань і набуття вмінь та навичок, необхідних для забезпечення відповідного рівня

розвитку особистості та підготовки до майбутньої фахової діяльності.

У науково-педагогічних джерелах *освіта* визначається як “категорія, яка використовується для опису механізмів відтворення і трансляції новим поколінням досвіду минулої та існуючої культур, підготовки їх до наступної діяльності”; *вища освіта* – як “рівень освіти, який здобувається особою в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям особою певних освітньої та професійної кваліфікації за підсумками державної атестації”; *система вищої освіти* – як “сукупність взаємодіючих послідовних стандартів вищої освіти; вищих навчальних закладів; органів управління вищою освітою і підвідомчих їм наукових, проектних, виробничих, клінічних, медико-профілактичних, культурно-освітніх організацій та установ, які забезпечують функціонування і розвиток системи вищої освіти”; *якість вищої освіти* – як “основний продукт діяльності системи вищої освіти – сукупність певних світоглядних, поведінкових і професійно-значущих властивостей та характеристик випускника ВНЗ, що обумовлюють його здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства” [5: 25-26].

Найважливішим фактором соціального розвитку суспільства, соціалізації особистості, накопичення і розподілу інтелектуальних цінностей, забезпечення кадрами всіх сфер життєдіяльності суспільства є *професійна освіта*, сутність якої визначається: соціальною діяльністю індивідів, спрямованою на

формування нового типу особистості, здатної ефективно вирішувати народногосподарські, соціальні завдання суспільства; її місцем і роллю як підсистеми суспільства; зв'язком освіти з іншими підсистемами, що акумулюють соціальне замовлення, від якого залежать функції закладів освіти [6].

Отже, в умовах радикальної переоцінки суспільної практики професійна підготовка спеціалістів повинна бути спрямована на формування фахівця, здатного до творчості, до нестандартного мислення, до відповідальності за наслідки своєї фахової діяльності і забезпечення її професійної надійності. Звідси й потреба випереджаючої підготовки спеціаліста до майбутніх умов діяльності, сутність якої полягає в забезпеченні професійної надійності, котре починається з процесу підготовки майбутнього фахівця у ВНЗ. Саме в цьому й полягає парадокс сучасної системи вищої освіти України, – виконуючи свою прогностичну функцію вона повинна готувати людину до майбутньої діяльності, *про яку немає чіткого уявлення*.

Вихід із цієї ситуації в умовах перехідного періоду, коли намітилися уявлення про економічну та політичну доктрину держави, характер і кінцевий результат здійснюваних реформ, на думку науковців, полягає у спроможності вищої школи готувати фахівців, що мають високі адаптивні здібності й уміння адекватно реагувати на мінливу кон'юнктуру в політиці, економіці, в науці тощо. Крім того, існуючий в Україні суспільний поділ праці потребує вирішення складних соціальних та виробничих завдань сьогодення, що покладаються на фахівця, здатного забезпечити належну ефективність

праці конкретної кваліфікації [5]. Це неможливо без опанування майбутніми спеціалістами необхідного рівня фахової вищої освіти і цілеспрямованого забезпечення їхньої професійної надійності у процесі фахової підготовки.

У межах застосування системного підходу до формування і управління системою вищої професійної освіти існують такі основні завдання: створення та постійне вдосконалення переліків напрямів, спеціальностей, кваліфікацій, за якими здійснюється підготовка фахівців; програм навчальних дисциплін; дидактичних і методичних матеріалів як складових стандартів вищої освіти; визначення вимог до змісту навчання, якості освіти за попередніми рівнями; узгодження діяльності усіх ланок структури ступеневої освіти.

Отже, основним засобом управління якістю підготовки фахівців з вищою освітою є стандарти вищої освіти; управління якістю підготовки фахівців з вищою освітою – це, перш за все, управління змістом вищої освіти та змістом і технологією навчання; якість підготовки фахівців залежить від застосованих технологій визначення та оптимізації змісту вищої освіти і змісту навчання, від застосованих технологій навчання та професійної підготовки; технологія визначення та оптимізації змісту вищої освіти і змісту навчання, технологія навчання та професійної підготовки повинні ґрунтуватися на принципах суб'єктно-діяльнісного підходу.

В основі вищої освіти сучасних спеціалістів лежить їхня професійна підготовка до майбутньої діяльності за фахом. Під *професійною підготовкою* ми розуміємо педагогічний процес у вищих закладах освіти, спрямований

на формування професійно значущих знань, практичних умінь і навичок професійної діяльності, професійно важливих якостей відповідно до обраної кваліфікації, достатніх для забезпечення професійної надійності майбутнього спеціаліста.

Педагоги-практики вважають, що для організації комплексного процесу професійної підготовки спеціалістів необхідно пов'язати в інтегративне ціле і сфокусувати функціонування якнайменше шести видів підготовки, заснованих на цільовій моделі спеціаліста, а саме: теоретичну, що формує науковий евристичний рівень знань, навичок, умінь; фізичну, що формує “динамічне здоров'я”, працездатність; психологічну, що формує психологічну готовність до професійної діяльності в цілому й окремих її фрагментів у житті; тренажерної, що моделює професійну діяльність у звичайних та екстремальних умовах; реальну професійну діяльність у різних умовах; психофізіологічну, що формує усталеність психічного і фізіологічного рівнів людського фактору до екстремальних умов і, тим самим, матеріалізує професійні знання, навички й уміння у параметри надійності [3].

Компоненти професійної підготовки є досить складними об'єктами дослідження, що обумовлює необхідність застосування для пізнання їх сутності системного аналізу.

Педагогічний процес має цілісну міждисциплінарну природу і визначається системою цілей, які у процесі цілеутворення доповнюють одна одну, конкурують між собою, впливають одна на одну. Природною системною характеристикою складності педагогічного процесу є невизначеність, яка долається через

прийняття рішень, що є системною дією в умовах неповної та неточної інформації. Цілісність педагогічного процесу неоднорідна, що уможливорює виділити її складники, пов'язані між собою та з усією цілісністю. Наявність у педагогічному процесі людини як активного суб'єкта діяльності породжує нестійкість, невизначеність, катастрофічність, біфуркаційність, які є його природними характеристиками [2].

О.Є. Остапчук зазначає, що в освітній практиці визначилися такі основні методи посилення суб'єктності педагогічних процесів: “збагачення” функціонального змісту діяльності головних суб'єктів педагогічного процесу внаслідок розширення якості і складності виконання операцій і функцій, зміни одних операцій іншими; зміна організації діяльності, тобто її режиму, інтенсивності, умов; участь в управлінській діяльності, делегування повноважень і відповідальності, створення умов для колегіального прийняття рішень; зміна умов і засобів навчальної праці завдяки оснащенню комп'ютерами і оргтехнікою; зміна форм організації педагогічного процесу: зменшення впливу фронтальних форм діяльності, надання пріоритетності груповій, кооперативній та колективній формам, що сприяє самовираженню, саморозвиткові учасників педагогічного процесу, приводить до групової соціальної відповідальності за результатами діяльності й, відповідно, – до появи синергетичного ефекту; зміни соціально-психологічного клімату на основі психотехнічних прийомів, коли знижується психологічне навантаження всіх учасників освітнього процесу [4].

Проблеми педагогічного процесу

мають комплексний, міжсистемний характер і не можуть розв'язуватись у лнійній черзі. Оптимізація педагогічного процесу не збігається з оптимізацією окремих його складників. Наявність у педагогіці різних підходів, парадигм, методів, форм навчання і виховання не можна пояснити за межами системного підходу. Розвиток сучасної науки уможливує, а педагогічний процес вимагає формалізації, математизації та технологізації процесів навчання, що неможливо поза системним підходом. Системний аналіз поєднує предметні знання про педагогічний процес у вигляді знань вищого рівня – методологічних, які визначають місце кожного з предметних знань у знаннях про цілісний педагогічний процес.

Згідно з педагогічним дослідженням основ системного аналізу педагогічного процесу вищої школи, проведеним В.А.Кушніром, останній має два виміри – об'єктний і суб'єктний, що взаємодіють і доповнюють один одного. На думку автора, об'єктність педагогічного процесу виникає під впливом таких факторів: законів, нормативних актів, постанов, методичних рекомендацій про освіту, що визначають організаційну структуру педагогічного процесу; природи педагогічного процесу, насамперед його системної складності; середовища, яке впливає на формування цілей педагогічного процесу та його організацію; наявної науково-методичної інформації; дій посадових осіб. Об'єктність педагогічного процесу передбачає регламентовану діяльність викладачів і студентів, що здійснюється за загальними схемами, вимогами, правилами. Об'єктний підхід передбачає існування певної структури, в яку поміщають суб'єкти педагогічного процесу, що повинні

налаштовуватися на цю структуру. Перевага суб'єктного підходу сприяє авторитарним методам спілкування, навчання, виховання, принижує індивідуальне, нетипове, оригінальне, стримує творчий розвиток особистості, нівелює поняття духу, душі, індивідуальності, інтенційності, спонтанності розвитку, самоактуалізації, саморозвитку, життєвої творчості, суб'єктності, ціннісної орієнтації особистості, передбачає перевагу колективного над індивідуальним. Об'єктність у педагогічному процесі ґрунтується на середньостатистичному, типовому, характерному, закономірному, сприяє актуалізації педагогічного процесу, логіці його організації. Суб'єктна парадигма центрами педагогічного процесу передбачає суб'єкти діяльності, насамперед студентів і викладачів [2].

Будь-який педагогічний процес реалізується в межах педагогічної системи – “об'єктивно існуючої сукупності соціально педагогічних феноменів, взаємодія яких призводить до появи нових інтегративних якостей, не властивих окремим компонентам, що її утворюють” [1; С.19]. Отже основною функцією педагогічної системи є формування особистості з соціально заданими якостями.

Структура педагогічної системи може бути різною і незалежно від того, які компоненти пов'язуються у соціально-педагогічне ціле, вона завжди проявляється через діяльність людей. При цьому визначальний вплив на структуру педагогічної системи мають соціально-педагогічні відносини учасників освітнього процесу.

О.Остапчук характеризує педагогічну систему як “організовану соціальну систему, яка за своєю суттю є природно-штучним об'єктом” [4;

С.9]. Ефективність педагогічної системи визначається зовнішніми і внутрішніми умовами її функціонування та сукупністю основних чинників: змістом навчання, особистістю викладача, педагогічними технологіями і відповідною організацією освітнього середовища.

Слід зауважити, що основні системоутворювальні ознаки педагогічних систем такі самі, як і в інших систем: сукупність елементів, рівень цілісності, ієрархічності, субординаційні зв'язки, взаємодія з довкіллям, цілеспрямованість.

У психолого-педагогічній літературі характеризуються такі основні принципи життєдіяльності педагогічних систем як от: доцільність, процесність, системність, керованість. Так, доцільність функціонування педагогічної системи зумовлюється природою людини, усвідомленістю її життя й визначається через критерій соціальної ефективності. Особливості реалізації принципу процесності полягають у тому, що на природні еволюційні процеси змін всіх учасників навчально-виховного процесу накладаються штучні умови, пов'язані з організованою діяльністю людини на основі принципу "керованості" [4].

Залежно від здатності до постійного оновлення педагогічні системи можна умовно поділити на "авторитарно-нормативні" та "інноваційні". Головним у функціонуванні авторитарно-нормативної педагогічної системи є максимальна відповідність проектним вимогам педагогічної технології, коли переважає технічний контроль за ефективністю системи, а моніторинг результативності особистісного розвитку відходить на другий план. Інноваційна система – це креативна,

стійка в умовах постійних змін система, здатна до самовідновлення в просторі соціуму. Її ключовою властивістю є здатність ефективно функціонувати в суперечливих умовах завдяки здатності створювати нові моделі зовнішнього світу відповідно до внутрішнього світу суб'єктів системи в умовах її особистої чи колективної дії. Крім того, інноваційна педагогічна система – це система продуктивна, бо вона сприяє народженню нових знань, іншої новації.

Означені педагогічні системи мають свої внутрішні резерви існування в змінному середовищі. Так, життєздатність авторитарно-нормативної системи забезпечується обмеженням індивідуального особистісного розвитку учасників навчального процесу, оскільки це може призвести до руйнування системи зсередини. Прогресивність змін в інноваційних педагогічних системах оцінюється з позицій підвищення особистісного рівня людини, що не вкладається в жорсткі регламентовані нормативні межі системи. Стійкість інноваційної педагогічної системи забезпечується здатністю до постійного оновлення в змінних умовах.

Оскільки головні цілі педагогічної системи в проектному, вихідному визначенні передусім узгоджуються із соціальними потребами, а соціальні потреби формуються в умовах певної системи, то перспективи інноваційного розвитку педагогічних систем О.Остапчук пов'язує з посиленням суб'єктності педагогічних процесів, їх природною складовою на основі врахування загальних закономірностей функціонування соціальних систем і специфіки педагогічних процесів, а саме: рівень розвитку людини завжди перевищує

рівень вимог будь-якої однієї організованої системи; кожна людина об'єктивно реалізує свою життєдіяльність у різних соціальних системах; людина розвивається як у межах, так і поза межами освітньої системи й у напрямі, що не завжди відповідає вимогам організованої життєдіяльності системи; критерієм проектування інноваційних педагогічних систем є врахування тих сфер особистості, які безпосередньо зумовлюють її ефективний розвиток як повноцінної особистості; технологічний потенціал педагогічної системи завжди менший за природну, складову особистісного розвитку; існує залежність особистісного розвитку людини від потреб системи (чим більше людина залежить від системи в особистісному плані, тим менше її свобода в саморозвитку й в самовдосконаленні); чим менше людина розвинена, тим легше її вписати в сферу функціональної, регламентованої, спрощеної діяльності; життєва спроможність інновації вимірюється її здатністю забезпечувати повноцінний особистісний вияв студента як головної дійової особи освітнього процесу [4].

Вирішення проблеми формування професійної надійності майбутніх спеціалістів потребує насамперед вирішення низки теоретико-методологічних питань означеної проблеми а саме: яким з шести перерахованих видів професійної підготовки слід надати перевагу? Яка педагогічна система, – інноваційна чи авторитарно-нормативна, або яке їх поєднання, – здатні створити

оптимальне для формування надійності фахівця середовище?

Нам вбачається, що організація професійної підготовки на основі моделювання майбутньої, реальної професійної діяльності у різноманітних, зокрема екстремальних умовах, певною мірою дозволить вирішити проблему забезпечення професійної надійності фахівців.

Найбільш придатною з позицій надійності є така модель, в основу якої покладена модель діяльності спеціаліста як на теперішній час, так і на перспективу. Критерієм її обґрунтованості виступає практика з її існуючими і перспективними вимогами. Отже, розробка моделі спеціаліста на основі його майбутньої діяльності дає можливість ширше глянути на завдання підготовки і використання спеціалістів, оцінити якість роботи різних ланок і побудувати модель їхньої підготовки як еталон, спираючись на який можна організувати і спланувати навчально-виховний процес, що забезпечить професійну надійність майбутніх фахівців.

Безсумнівно, роль освіти, як найстарішого соціального інституту людства, сьогодні значно зросла. Вона повинна не тільки давати потрібні знання, уміння, навички, розвивати людину, формувати її життєві ціннісні орієнтири й установки, але й в межах професійної підготовки створювати умови для становлення майбутніх фахівців, закладати фундамент їхньої професійної надійності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загрекова Л.В., Николина В.В. Теория и технология обучения. – М.: Высш. шк., 2004. – 157 с.

2. Кушнір В.А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої

школи: Автореф. дис... докт. пед. н.: 13.00.04. – К., 2003. – 40 с.

3. *Макаров Р.Н., Герасименко Л.В., Нидзій Н.А.* и др. Теоретические основы профессиональной авиационной педагогики: Учебник. – М.: МАКЧАК, 2000. – 328 с.

4. *Останчук О.* Розвиток педагогічних систем в умовах модернізації освіти // Шлях освіти. – 2004. – № 1. – С.6-11.

5. Професійне становлення

особистості: проблеми і перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-17 листопада 2001 р. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 326 с.

6. *Стельмашенко В.П.* Організаційно-педагогічні засади управління якістю підготовки фахівців в коледжах України: Автореф. дис... к. пед. н.: 13.00.01. – К., 2001. – 23 с.

Подано до редакції 22.01.07

РЕЗЮМЕ

В статті розглядаються особливості сучасного вищого освіти в Україні, підкреслюється необхідність цілеспрямованого формування в процесі підготовки фахівців їх професійної надійності.

SUMMARY

The article presents some peculiarities of modern higher education in Ukraine. It emphasizes necessity of purposeful forming in the process of specialists training and developing their professional reliability.